

Nasreddin Hoca Fıkralarında ve Kemal Sunal Filmlerinde

Türk Akıl ve Ahlak Evreni

Anadolu İrfanı Üzerine Bir Okuma

Halis Çetin

Episteme

**Nasreddin Hoca Fıkralarında ve Kemal Sunal Filmlerinde
Türk Akıl ve Ahlak Evreni**
Anadolu İrfanı Üzerine Bir Okuma
Halis Çetin

ISBN: 978-625-9571-81-2

Episteme Yayınları® | 21
1. Baskı: Mayıs 2025

© 2025, Halis Çetin
© 2025, Episteme Yayınları®

Bu eserin tüm hakları Episteme Yayınları'na aittir. Tamamı veya herhangi bir bölümü çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevi, bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında hukukî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Editörü: Dr. Emre Turku
Yayın Koordinatörü: Agah Zahit Aydın
Grafik-Tasarım: Turku Ajans
Baskı: Sayfa Basım
Adres: Tevfik İleri Mahallesi, Emek Caddesi, Polat Sk. No: 2, 06145 Pursaklar / Ankara
Telefon: (312) 394 83 94 | *Sertifika No:* 77079

Çetin, Halis (2025). *Nasreddin Hoca Fıkralarında ve Kemal Sunal Filmlerinde Türk Akıl ve Ahlak Evreni: Anadolu İrfanı Üzerine Bir Okuma*. Ankara: Episteme Yayınları.

Adres: Karacaören Mahallesi 1577. Sokak, 9/13 Altındağ/Ankara
info@episteme.com.tr | www.episteme.com.tr | *Sertifika No:* 48564

Prof. Dr. Halis Çetin

1969 yılında Sivas'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu (1993). Cumhuriyet Üniversitesinde Yüksek Lisans (1996), Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde Doktora yaptı (2001). 2005 yılında "Siyasal Düşünceler" alanında Doçent, 2011 yılında Profesör oldu. Halen Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Siyaset Bilimi, Siyasal İdeolojiler ve Siyaset Felsefesi alanlarında çok sayıda makale ve kitap yazan Çetin'in yayınlanmış kitapları şunlardır:

İnsan ve Siyaset: Siyasetin Psikolojik Temelleri (Siyasal Kitabevi: 2003); Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri (Siyasal Kitabevi: 2003); Türk Toplum Sözleşmesi: Siyasetin Sosyolojik Temelleri (Lotus Yayınları: 2004); Çağdaş Siyasal Akımlar (Orion Yayınları: 2007); Cumhur ve Başkan: Kral Çıplak, Halk Çırlıçıplak (Orion Yayınları: 2007); Modernleşme Krizi: İdeoloji ve Ütopya Arasında Türkiye (Orion Yayınları: 2007); Totaliter Soylu Gelenek (Kadim Yayınları: 2010); Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu (İletişim Yayınları: 2012); Kişisel Kolektif ve Evrensel Tanrı Kompleksi I- II- III Cilt (Kadim Yayınları: 2014); Türk Siyasal Hayatı I- VII Cilt (Orion Yayınları: 2016); Siyaset Psikolojisi (Orion Yayınları: 2016), Büyülü Gerçeklik (Kadim Yayınları: 2016), Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler (1-7 cilt) (Orion Yayınları: 2016), İktidarın Mülkiyeti ve Mülkiyetin - İktidarı Tarihsel İnşaa Cilt I, İktidarın Mülkiyeti ve Mülkiyetin İktidarı İdeolojik - İnşaat Cilt II (Kadim Yayınları: 2020); Türk Toplum Sözleşmesi - Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Kültür Birinci Cilt Yazılı Ata Yasalar: Orhon Abideleri ve Siyasetnameler (Kadim Yayınları: 2021), Türk Toplum Sözleşmesi - Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Kültür İkinci Cilt Sözlü Ana Yasalar: Atasözleri ve Nasreddin Hoca Fıkraları (Kadim Yayınları: 2021), Türk Toplum Sözleşmesi - Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Kültür Üçüncü Cilt Yaşayan Ama Yasalar: Yaralı Akıllar ve Yamalı Ahlaklar (Kadim Yayınları: 2021); İdeoloji ve Modern İdeolojiler (Orion Yayınları: 2022); Pragmata Siyaset Üçgeni Pragmatizm- Cilt 1 (Kadim Yayınları: 2022); Pragmata Siyaset Üçgeni Popülizm- Cilt 2 (Kadim

Yayınları: 2022); Pragmata Siyaset Üçgeni Konformizm-Cilt 3(Kadim Yayınları: 2022); Pragmata Siyaset Üçgeni Zygmunt Bauman-Cilt 4 (Kadim Yayınları: 2022); Devlet Aklı 1-2-3 (Kadim Yayınları: 2023); Türk Devlet Aklı: Vesayet Tanzimi (Cilt 1) (Episteme Yayınları: 2024); Türk Devlet Aklı: Velayet Tahkimi (Cilt 2) (Episteme Yayınları: 2024); Devlet Dindir! (Episteme Yayınları, 2024); Siyaset Bilimi (Episteme Yayınları, Edit: 2024); Türk Şeflik Rejimi: Üç Mustafa Paşa Mirası (Episteme Yayınları, 2025).

İÇİNDEKİLER

Önsöz 1

Giriş 11

1. Türk Sosyo-Politik ve Ekonomi-Politik Kültürün Süreklilik Hukuku İçinde Nasreddin Hoca ve Fıkraları: Kadim Türk Akıl ve Ahlak Evreni Müktesebatı 23

A. Türk Fıkra Kültürü: Nasreddin Hoca ve Fıkraları 25

B. Nasreddin Hoca ve Fıkralarının Kültür Mirası:
'Anadolu İrfanı'nın Sosyo-Politik ve Ekonomi-Politik İnşası 47

2. Türk Sosyo-Politik ve Ekonomi-Politik Kültürün Süreklilik Mirasları İçinde Kemal Sunal ve Filmleri: Gelenekten Moderne Türk Akıl ve Ahlak Evreni 71

A. Kemal Sunal ve Filmleri: Nasreddin Hoca'nın 'Modern Dönüşümü' 72

B. Kemal Sunal Ve Filmleri: Türk Akıl ve Ahlak Evreninin 'Modern Temsili' 80

C. Nasreddin Hoca Fıkralarından Kemal Sunal Filmlerine:
Geleneksel ve Modern Türk Akıl ve Ahlak Evreninin Süreklilik İçinde Dönüşüm Hukuku 114

D. Nasreddin Hoca Fıkraları ve Kemal Sunal Filmleri:
Türk Akıl ve Ahlak Evreninin Ortak Kültür Aynası 135

3. Nasreddin Hoca Fıkralarında ve Kemal Sunal Filmlerinde İnsan ve İnsan-Toplum İlişkileri Kültürü 151

A. İnsan ve İnsan Doğası 155

B. Toplumsal İnsan 172

C. Toplumsal/Kolektif Akıl ve Ahlak Evreni Yasaları 215

4. Nasreddin Hoca Fıkralarında ve Kemal Sunal Filmlerinde Toplumsal Ahlak Kültürü 321

A. Türk Toplumsal Akıl ve Ahlak Yasaları 322

B. Geleneğin Öngörülebilir Süreklilik İnşası 342

C. Din, Din Adamları ve Büyülü Gerçekçi Dindarlık 360

D. Bilgi, Bilim, Eğitim, Öğretim ve Terbiye 418

E. Zaman Tasavvuru ve Kader İnancı 430

F. Söz, Söz'ün Gücü, Dil ve Dil'in İkili İki Doğası 450

5. Nasreddin Hoca Fıkralarında ve Kemal Sunal Filmlerinde Türk Siyasal Kültürü 501

A. Devlet 504

B. Devlet Yönetimi ve Devletin Yönetimi 536

C. İktidar ve Meşruiyet İlişkileri 544

D. İktidarın Muktedir Kurumları 607

E. Kişisel ve Kurumsal Otoriteler 641

**6. Nasreddin Hoca Fıkralarında ve Kemal Sunal Filmlerinde
Türk İktisadi/Ekonomik Kültürü 683**

A. Mal, Mülk ve Mülkiyet: İktidarın Mülkiyeti ve Mülkiyetin İktidarı 684

B. Mali Ahlak 689

C. Ticaret ve Ticaret Kültürü/Ahlakı 704

D. Ekonomik Sınıflar ve Sınıfsal 'İlişkisel İlişkileri' 751

Sonuç 789

Kaynakça 825

Önsöz

“Bir gün, Nasreddin Hoca, eşeğinin önüne yemesi için hızar (odun) talaşı koyar. Bu durumu gören komşusu, Hoca'ya, neden böyle yaptığını sorar. Hoca da ot tükendiği için başka çaresi kalmadığını söyler. Komşusu: - ‘Ama eşek bu talaşı yemez’ deyince Hoca: - ‘Kendi başına kalsa yemez. Ama ben onun gözlerine yeşil camlı gözlük takacağım. O zaman yer’ diye karşılık verir”.

“Adem: Bu eşekte keramet var, dualı eşektir. Amerikan eşeği Mister bu. Eşeğin karnında milyonlar eden kaldırım taşı kadar elmas var. Üzerindeki eski yazıda da ‘Bu eşeğin kıymetini bil. Bu eşek olacak sana gerçeği gösteren’ yazıyor” (Köşeyi Dönen Adam).

Türk kültür geleneği ve özellikle de Türk toplumunun akıl ve ahlak evreni konuları üzerine çalışmak tıpkı tarih gibi kişinin ve toplumun bakış açısına, ‘taktığı gözlüğün rengine’ ve ‘kendisine vaat edilen tahayyül ve tasavvur evreninin büyüülü gerçekçi elmas büyüklüğünün beklentisine’ göre değişiklikler arz eden bir sorunsala sahiptir. Her iki alanda da neyin nesnel tasavvur dünyasının neyin öznel tahayyül evreninin paradigması içine girdiğini belirlemek oldukça problematik sıkıntılar içerir. Türk kültür ve ahlak evreni müktesebatı ve onların inşa ettiği Türk hayat yasaları diğer tüm kadim akıl ve ahlak evreni kaynakları gibi sadece büyüülü gerçekçi havas/elit/efendi tahayyül evreninde değil onunla beraber halkın gerçeklik dünyasında da tasavvuri olarak yaşamının her türlü ağır/acı bedelini bu ikircikli dilemma ilişkisi üzerinden ödemiştir. Bu kadim kültür birikim kaynakları sadece mükemmel bir hayat kurgusu tahayyülü içinde değil Türk halkının neredeyse bütün akli ve ahlaki zaaflarının da muhatabı hatta mağduru ve mazlumu olmuştur. Bir olgu olarak doğmuş, bir algı olarak yaşatılmış ve sonuçta yaşayan akıl ve ahlak evreninin asli hayat yasaları olarak tekrar olguya dönüştürülmüş bu Türk ‘survivor’ hükümleri bu algı ve olgu diyalektiği içinde herkesin kendi algısına/gözlüğüne göre akıl ve kendi aklına göre bir ahlak rengi yaratmış ve herkes yarattığı bu akıl ve ahlak konumuna/durumuna/bakışına/gözlüğüne/rengine göre bu yasaları yorumlamıştır: Tıpkı herkese görmek istediği veya hayal

ettiği şeyleri gerçekmiş gibi gösteren *'Faust'un aynası'*, tıpkı *'Nasreddin Hoca'nın eşeğinin gözlüğü'*; tıpkı *'Mıster'in elması'* gibi.

Nasreddin Hoca'nın *'hızır talaşını yeşil ot olarak görmesi için eşeğine yeşil camlı gözlük'* takması veya Adem rolündeki Kemal Sunal'ın *'eşeğinin karnında kaldırım taşı kadar elmas olduğu yalanını uydurması'* gibi kimi yorumcular Türk akıl ve ahlak evreni yasalarındaki olumsuz yönleri olumlu görmek için 'pembe gözlük' takarken, kimi yorumcular en olumlu yasaları 'kara mizah' olarak görmek için 'kara/siyah gözlük' takarken, kimi de yasalardaki olan ile olması gereken üzerine ahlaki/etik önyargılardan arınmak için gerçekliği olduğu gibi yansıtmak için 'gözlüksüz' olarak Türk akıl ve ahlak evreni hükümlerini analiz etmiştir. Eser boyunca Türk kültürü açısından bu üç bakış/gözlük açısının/renginin de gerçek gerçekliği yansıttığı oranda yansıtılan metinler/aynalar ve yasalar/yansımalar üzerinden 'gözlüksüz' yorumlar yapılmaya özen gösterilmiştir. Bu nedenle Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri üzerinden yapılan Türk akıl ve ahlak evreni yasaları ile ilgili analiz ve yorumlarda bu kaynakların ürettiği tarihi, siyasi, sosyal, ekonomik, dini ve kültürel büyü/gözlüklü gerçeklikler değil yaşayan kültüre aktarılmış olan gerçek gerçekliklerin gelenek sürekliliğinin miraslarının esas alındığının bilinmesi ve yaşayan Türk halk kültürü analiz ve yorumlarında da Türk toplum özellikleri değil Türk akıl ve ahlak evreni yasalarının yaşayan kültür müktesebatı mirasının asli kaynaklarının özelliklerinin esas alındığının göz/gözlük/konu/sorun ardı edilmeden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türk sosyal, siyasal ve ekonomik kültürünün temel kaynakları olan tarih, gelenek, dil, din ve tecrübe gibi olgular ışığında inşa edilmiş olan Türk akıl ve ahlak evreninde Nasreddin Hoca fıkralarından Kemal Sunal filmlerine uzanan sekiz asırlık kültür aktarım kaynaklarının belirleyiciliğinin, yasalarının, eleştirilerinin etkisini, kritiğini ve mirasını bu kaynakların penceresinden ve aynasından incelemeye yönelen bu eserde insana ve insan doğasına, toplumsal insanın konumuna, toplumsal ilişkilerdeki iktidar ve meşruiyet hukukuna, yerel ve ulusal otorite odaklarının toplumsal var oluşa etkisine, birey-toplum-devlet algısı ve olgusal ilişkilerine, mal/mülk/servet ve ekonomik ilke ve değer dünyasına, zaman, mekan ve hayat tasavvuruna bakış açılarının ürettiği bilgi, fikir ve karar süreçleri üzerinden analiz edilen siyasal kültür, toplumsal kültür, siyasal toplumsallaşma, toplumsal değişim, Türk siyasal kültürünün genel özellikleri, kültür müktesebat kaynakları ve bunların Türk toplumsal, siyasal ve ekonomik kültüründeki yerini kadim geleneğin yaşayan yasalarını, sosyal, siyasal ve ekonomik sermaye bakiyesini ve mirasını anlamak için günlük hayatın pratik yasaları olarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Tarihi ve geleneksel tecrübe aktarımlarının ışığında yol almakta olan Türk sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve ahlaki kültürün en önemli yapı taşı olan sözlü gelenek aktarım araçlarının en başında gelen geleneksel kaynaklar-

dan olan Nasreddin Hoca fıkraları ve günümüzde yaşayan kültürel dünyamız ve sosyal, siyasal ve ekonomik hayat felsefemiz üzerindeki kuşatıcı ve sürekli etkisini yansıtan modern kaynaklardan Kemal Sunal filmleri çalışma boyunca adı konulmamış, yasalasamamış ve yazılı bir metne dökülmemiş ama teamül, tecrübe ve kural olarak ‘fıkralar ve filmler ile bilgi edenip fikir yürütüp onlarla karar üreterek yaşayan’ bir topluma hakim bir kültürü yatsıttıkları görülmüştür. Türk halkının akıl ve ahlak evrenine ait/dair her türlü sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkisi yasasının ruhunu/özünü yansıtmış olan geleneksel süreklilik içindeki Nasreddin Hoca fıkraları ve modern gerçeklik içindeki Kemal Sunal filmleri ve onlardan çıkartılan hayat praksisleri, hükümleri ve hikmetleri bu çalışmayı şekillendiren ana kaynaklar olmuştur.

Geleneksel kültür birikimi ve aktarımı bağlamında Nasreddin Hoca fıkralarının ve modern yaşamın efkar-ı umumiye’yi yansıtmakla kalmayıp şekillendirme gücüne sahip olmuş Kemal Sunal filmlerinin Türk kültür kodlarındaki güçlü etkisini hayatın hemen her alanında yaşayarak görmek bu eserin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Çünkü yoğun toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkileri yaşayarak gözlemlemenin ürünü olarak ortaya çıkmış bir birikim ve tecrübenin sonucu olan bu iki kaynak da gelenekten moderne tevarüs eden yaşayan Türk toplumunun insana, aileye, topluma, toplumsal ilişkilere, siyasete, devlete, mala/mülke/servete, akıl ve ahlak değerlerine bakış ve yaşayış ilkelerine dair oldukça geniş bir literal müktesebat sunma ayrıcalığına ve Türk halkı nezdinde de yaygın ve yoğun bir itibar ve süreklilik değerine sahip olmuşlardır. Her iki kaynak da ‘*yeter şartları olmasa da gerek şartları yerine getirerek*’ Türk akıl ve ahlak evreninin düşünce ve davranış kurallarını, gelenekten moderne süreklilik içinde aktarılan toplumsal yasaları/hükümleri, geçmişten günümüze yönelen kültürel kodlarını, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlardaki bilgi, fikir, karar, davranış ve tercih yönelimlerinin ‘esbab-ı hakikati’ni anlamada kullanılabilecek kaynaklar arasında eşsiz bir yere ve güce sahip olduklarını ispatlamışlardır. Nasreddin Hoca fıkralarını ve Kemal Sunal filmlerini günümüzde de yaşanan günlük sosyal, siyasal ve ekonomik kültür ortamına katkıları oranında incelemek gerektiğini, bu bağlamda sık sık kullanılan ‘Türk halkı’, ‘Türk insanı’, ‘bir Türk’ gibi ifadelerin mutlak bir genellemeyi değil ilgili konu çerçevesindeki nisbi gerçeklikleri anlatmak için kullanıldığını ve tüm ifade ve fikirlerin bir tür kültürel özellik taşıyıp her bir birey ve kolektivite için ve içinde aynı anlam, değer ve etki oranında geçerli olmadığını bilerek ortaya çıkan bu çalışmaya bir kültürün değer ve yaşam kuralları dünyası olarak bakmak yerine bir kişinin günlük hayat pratiklerinden çıkardığı kişisel tecrübeler ve yorumlar olarak bakmak daha doğru olacaktır: ‘Gözlüksüz’ olarak ve ‘elmas bulma umudu’ taşımayarak.

Türk halkının akıl ve ahlak evenine ve yaşam/yaşayan kültürüne egemen olan temel özellikler hiç şüphesiz ki Türk toplumunun sosyal, siyasal ve ekonomik sermayesi, kültürel değerleri, geleneksel alışkanlıkları, dinsel yorumları ve devlet/siyaset tasavvurlarından beslenmiştir. Türk siyasal kültüründe, birey-toplum-devlet ilişkilerinin şekillenmesinde bu tecrübi yöntem ve davranışların toplumsal alanda ciddi bir alt yapısı var olmuştur. Siyasetin toplumsal alanını tarih, gelenek, din, kültür, kolektif bilinçaltı, tecrübe ve ara-kurumlar şekillendirmiştir. Bu alanların siyaset ile ilişkilerini belirleyen en önemli müktesebat kaynakları ise toplumun geleneksel olarak aktarıp sürdürdüğü yazılı, sözlü ve görsel değerler dünyası içinde büyük bir itibara sahip olmayı başarmış olan atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri olmuştur. Tüm kültür müktesebatı içinde binlerce yıllık tecrübi birikimin akıl ve ahlakının ürünü olan bu kaynaklar asırlardır yinelenerek yaşamını sürdüren Türk akıl ve ahlak evreni yasalarının en önemli '*sosyal, siyasal ve ekonomik sermaye*' kaynakları olarak günümüzde de kültürel aktarım bağlamında işlev görmeye devam etmiştir. Hakim siyasal kültür ile toplumun kültür birikimini, birey-toplum-devlet arasındaki karşılıklı '*sözleşme*' hükümleri olarak ve akıl ve ahlak evreni olarak sürdürüldüğü Türk '*survivor*' alanı/resifi dinden, gelenekten tarihten ve siyasadan kaynaklanan '*değerler dünyası*' şeklinde oluştuğu gibi siyasal iktidarın belirleyiciliği altında dünyevi/ilkesel unsurlar da içermiştir.

Türk akıl ve ahlak evreni olarak nitelendirilen tüm değer ve ilkeler dünyası bir tarafta 'ahlaki uzlaşma', 'hoşgörü', 'organik dayanışma', 'siyasal toplumsallaşma', 'siyasal birlik ve bütünlük' gibi toplumsal ve siyasal ilişki süreçlerini ve uzlaşma kültürünün tüm değer ve ilkelerini özünde barındırsa da diğer tarafta tüm bu değer ve ilkelerin tam zıddı bir 'çatışma', 'rekabet', 'ötekileştirme', 'takiyye/ikiyüzlülük', 'çıkarcılık', 'bencillik' ve 'ihtişam, ihtiras, iktidar, itibar, imtiyaz ve istisna' 'olmak' mücadelelerini özünde barındıran bir Makyavelizm, Darwinizm, pragmatizm, popülizm, oportünizm ve konformizm akıl ve ahlak ilişkileri de yaratmıştır. Birbirine zıt böyle bir ortak yaşam sözleşmesi/konsensüsü gereğince birey, toplum ve devletin yaşam ve beka alanları, birbirine müdahale sınırları ve müdahalenin yöntemleri konusunda güçlü bir diyalojik alaşımsal devinim konsensüsü ortaya çıkmıştır. Tamamı olmasa da bir kısmını atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri gibi sözlü ve görsel kaynaklardan çıkarttığımız bu değer ve ilkeler, bu konsensüsün tarihten tevarüs eden ve halen yaşayan görünüşleri olarak gerçekliğini hala çok yoğun ve yaygın olarak 'yaşayan Türk kültür ikliminde/amacında/niyetinde' sürdürmektedir. Türk sosyal, siyasal ve ekonomik yaşam kültürüne hakim olan asli karakteristikler de işte bu yaşayan kültürün hala yaşatılan akıl ve ahlak evreni ilkeleri ve değerleri olmuştur. Günümüzde Türk akıl ve ahlak evreninde karşılaştığımız/gözlemlediğimiz ilişkiler dünyasının tüm kuralları da bu 'yaşayan kültüre' dair ilkeler üzerine kurulmuş-

tur. Teorilere sığmayan, siyasal kuramlarla açıklanamayan, tipolojilere girmeyen, sosyal, siyasal ve ekonomik kanunlara uymayan bu yaşayan kültür, sadece Türk toplumunun kendine özgü tarihsel, toplumsal ve siyasal geleneği ve bu geleneği nispeten yansıtan atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri ile açıklanabilir nitelikler taşımıştır.

Bu çalışmamızda Türk sosyal, siyasal ve ekonomik kültürünün en önemli değer ve ilke aktarım araçlarından olan atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmlerinde örgülenip kurgulanan hayat kurallarından yola çıkarak onların miras geleneğinin Türk kültüründe inşa ettiği Türk akıl ve ahlak evreninin temel özelliklerinin toplumsal kökenlerine inmeye çalışacağız. Çünkü bu kaynaklar bireyin toplumsallaşmasında, siyaset ve devlet algısında ve ekonomik ilişkilerinde ona yön, yöntem ve yönetim postülaları gösteren en önemli yol işaretleri arasında yerini almışlardır. Özellikle sosyal ilişkilerinde atasözleri, fıkralar ve filmler ile bilgilenip konuşan, onlar üzerinden fikir üreten, onların efkarını umumi efkara dönüştüren Türk hayat kültüründe onların ürettiği tahayyül dünyası ile tasavvur dünyası arasında ara bir geçit olan ‘tahayyüli tasavvur’ evreninin en etkili kültür kaynakları olarak Türk ‘survivor’ alanında yaşam destek ünitesi işlevi görmektedirler. Yüzyıllardır ataları da aynı atasözleri ve fıkraları, onların imlediği ‘fikirleri’ ve onlardan kurgulanan film repliklerini/diyaloglarını kendi tecrübelerine uyarlayıp uygulayarak survivor/hayat mücadelelerini sürdürebilmişlerdir. Yazılı kaynaklardan ziyade sözlü/şifahi/görsel bilgilenmeye önem ve öncelik veren Türk halkı için fayda, deneyimsel akıl, tecrübe ve birikimlerinden süzülerek kurallaşmış bu atasözü, fırka ve film fikirlerinden daha güçlü bir hayat perspektifi bulmak oldukça zor olmuştur. Buna Türklere özgü olan okuyup araştırarak elde edilen bilgi ve birikimin maliyeti ve emek/zahmet ve zaman/konfor değeri de eklendiğinde en kolay ve en ucuz bilgi, tecrübe ve birikim kaynağı da atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmlerinin tecrübi efkar-ı umumiyesinin ürünü olan ‘Türk akıl ve ahlak evreni mirası’ olmuştur. Hele hele olgu yerine algı, vuku yerine şüyu, gerçek yerine büyü, söylemek yerine söylenmek, açıklamak/ıfşa yerine ima etmek, araştırmak yerine aktarmak, yazmak yerine konuşmak, bilmek yerine duymak, görmek yerine duyumsamak, anlamak yerine yargılamak, savlamak yerine niyet okumak, kavramak yerine yaftalamak/etiketlemek, haddini bilmek yerine had bildirmek ve meşakkatli çözümlemeler yerine hazırlop fişler/sloganlar/haplar üzerinden bir hayat felsefesi inşa etmek gibi bir yaşam kültürüne sahip olan Türk toplumunda bu kaynakların efkar-ı umumiye gücü asla inkar edilemez bir gerçeklik olarak her alana/olana sirayet/nüfuz etmiştir.

Geleneksel ilişki ve miras bağlarının güçlü, yazılı tecrübe metinlerin yerine sözlü gelenek aktarımının yaygın ve yoğun olduğu Türk kültüründe atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmlerinin rolünün etkililiği inkar

edilmez bir gerçeklik üretmiştir. Bireyin kendisini aile, soy, aşiret, köy, mezhep, etnisite, parti, lider, cemaat, cemiyet ve ideolojik tercih gibi irrasyonel, informal ve anormel kolektif kimlik ve kişilikler ile tanımladığı Türk akıl ve ahlak evreninde bu kaynaklar üzerinden gelenek ve kültür aktarımının birey üzerindeki etkisi diğer milletlere oranla çok daha büyük olmuştur. Kadim atalar kültürüne, ata tapımına, ironi kültürüne, kara mizaha, traji ile komediyi aynı anda yaşamaya ve bu kültürün baş kültür ve sembol tipleri olan geleneksel anlamda Nasreddin Hoca ve modern anlamda Kemal Sunal karakterlerine olan hem tarihsel hem de güncel saygınlık da buna eklenince, onların diyaloglarının ve tecrübelerinin Türk sosyal, siyasal ve ekonomik kültür hayatındaki rolünün gücü daha belirgin hale gelmiştir. Üstelik Türk hayat felsefesini/kültürünü bu iki karakter kadar tahkir ve tezyif eden başka birisinin olmaması gerçeği de buna eklenince onların ve Türk toplumunun hem tarihsel hem de güncel ironik gerçekliği daha iyi ortaya çıkmıştır: Çünkü onlar fıkralarında ve filmlerinde hep başkasını/ötekini tahkir ve tezyif etmiştir. Bu yüzden Türk akıl ve ahlak evreninde bireyin rolü, toplum ve siyasa içerisindeki konumu, ekonomik değerlere ve ilişilere bakış açısı, bireye verilen değer ve hayat (doğa, çevre, öteki, yabancı) ile ilişkilerini en iyi açıklayan gelenek aktarım araçlarından birisi Nasreddin Hoca ve fıkraları olmuş iken bu geleneği modern çağa uyarlayan da Kemal Sunal filmleri olmuştur: Kemal Sunal'a '*modern Nasreddin Hoca*' denmesinin nedeni de budur. Bireylerin davranış kalıplarının oluşmasında ve toplumun ortak kültürünün anlaşılmasında önemli rolü olduğu görülen Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri Türk toplumunun ortak kültürü, geleneksel birikimi, kolektif bilinçaltı, süreklilik hafızası ve davranış kodlarının sosyolojik, politik ve ekonomik akıl ve ahlak davranışlarının meşruiyet kaynaklarına dair ipuçları da sunmuştur. Nasreddin Hoca fıkraları gibi Kemal Sunal filmleri de Türk halkının akıl ve ahlak evreninin yol, yön, yöntem ve yönetim ilke ve ilişkilerini yansıtıp bireyin bireysel ilişkilere, tarihe, hayata, öteki insanlara, topluma/halka, siyasete ve ekonomiye bakış açısını ve davranış kodlarını yansıtmış ve bu açı ve davranışları 'ne' ile, 'nasıl' ve 'niçin' meşrulaştırdığını açıklamaşı hatta nispeten de şekillendirmiştir: Aslında onların şekillendirmesine müsait kılınmıştır. Hele hele gelenek aktarımını yazı yerine söze döken Türk kültürü için bu yol ve yön işaretleri oldukça hayati önemi haiz olup her iki kaynak da Türk akıl ve ahlak evreninde yaşanan tüm ilişkileri meşrulaştırma, toplumsallaştırma, ahlaklaştırma, siyasal ve ekonomik ilişkileri düzenleme işlevi görerek Türk sosyal, siyasal ve ekonomik kültürünün en önemli değer ve ilke aktarım araçları ve hükümleri arasına girmiştir.

Türk toplumsal, siyasal ve ekonomik kültürünün akıl ve ahlak evreninin süreklilik hukukunu ve sözleşme müktesebatını Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri üzerinden analiz etmeye yönelik bu çalışma, öncelikle ilke, değer ve yaşam dünyası açısından tüm toplumu kapsayan bir bütünlük içerisinde

de hazırlanıp bölgesel ve kültürel farklılıklardan ziyade ilgili alanlarda ortak bir konsensüs kültürüne ulaşmayı hedef edinerek Türk kültürünün etnik, dinsel, mezhebi, bölgesel, kültürel birçok farklılıklara rağmen çok güçlü bir benzerlik ve örtüşme içerisinde bir bütünselliği yansıttığı varsayımı üzerine yol almıştır. Bu bağlamda Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmlerinin tüm farklı dini, mezhebi, etnik, ideolojik ve kültürel ayrışmalardan azade Türk halkı için en yüksek konsensüs değerlerinin başında geldiği görülüp her türlü farklılığın üstünde ortak bir akıl ve ahlak evreni sermayesi olarak değerlendirilerek her iki kaynağın da tüm kültürel alanlarda/olanlarda ne denli organik/canlı/yaşayan bir yasa, değer, ayna ve mürebbi olduğunun da çok önemli kanıtlar taşıdığı vurgulanmıştır. Bu yüzden tüm bu farklılıkları ve ortak sermaye konsensüsünü bile- rek her farklılıkta ortak kullanılan atasözlerini, Nasreddin Hoca fıkralarını ve Kemal Sunal filmlerini incelemeyi ve literatürdeki bilimsel eserlerdeki metin ve anlam sağlamalarını yapmayı önemli bulan bu eser, her ne kadar atasözlerinin, fıkraların ve filmlerin söz, üslup ve lehçe farkları olsa da onlardan hayata dair çıkartılan kuralların, değerlerin, ilkelerin, yasaların ortak olmasını sağlamak için kaçınılmaz olarak tarihsel ve literal anakronizme düşme pahasına fenomenolojik bir yöntemle Türk sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yapının süreklilik içinde devinen kültür iklimini, yaşayan kültür niyetini ve kadim/geleneksel kül- tür amacını irdelemeyi öncelikli bir amaç olarak telakki etmiştir.

Baştan belirtmek gerekir ki atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri üzerinde ve üzerinden ne bilimsel ne ahlaki ne de kültürel bir yargılamada bulunmak bu eserin ve yazarının ne yetkinliği ne hakkı ne de haddi olmuştur. Hiç şüphesiz ilgili yazılı, sözlü ve görsel kaynakların birbirinden farklı gerçeklik ve anlamlılık evreni vardır. Görünürde birbiri ile çelişen kaynakların amaç, anlam ve bağlam bütünlüğü keşfedildiğinde aslında birbirini tamamladığını görmek ve buna göre anlamaya ve yorumlamaya yönelmek önemli ve öncelikli bulunmuştur. Söz, söylem, fikir, eylem ve görsel olarak çelişki ifade eden kaynakların hem ilgili tarihsel dönemler hem de günümüz yaşayan toplumsal kültürü içerisinde farklı olaylar ve kişilere yönelik farklı üsluplarla ama tek bir amaca yönelik yazılması ve söylenmesi bu çelişkilerden bir kültür özelliği çıkarmamıza da engel teşkil etmemiştir. Bu kültürel tarihin sürekliliği içerisinde kırılmalar, değişimler, bozulmalar ve çatışmalar da eklenince Türk akıl ve ahlak evreninin çok da doğrusal bir kültürel çizgi içerisinde olmaması hasebiyle genel yargılara varmadan her bir kaynağı o konseptin ve o bütünlüğün içerisinde algılamanın daha doğru olacağı kabul edilmiştir. Önemli olan sözlü, yazılı ve görsel bu metinlerin/yasaların imlediği tarihsel gerçeklerin ve yarattığı '*kolektif önyargıların*' günümüz yaşayan kültürel gerçeklik içindeki yarattığı '*kolektif sonyargıların*' süreklilik normlarını kültür iklimi aynasında yansıtip yansıtmadığı sorunu olmuştur. Bu yüzden temel sorun olarak eser boyunca bu kaynakların doğru-yanlış,

haklı-haksız, iyi-kötü, gerçek-uydurma, bilimsel-folklorik olup olmadığından öte günümüz gerçekliklerine ne denli ışık tuttuğu ve Türk kültürel ikliminin/amacının/niyetinin akıl ve ahlak evreni kodlarının ne denli süreklilik içinde devinip devinmediği konusu olmuştur. Evrensel ahlaki yasalar ve değer yargıları üzerinden yola çıkarak hükümler belirlemek bir süreklilik gerçeğini anlamaktan ve tespit etmekten çok bir yargılamayı gerektireceği için bu tür yaklaşımlar çalışmanın asli amacı dışında bırakılmış ama konuya ve bağlama göre kolektif akıl ve ahlak haritalarına ve o haritanın yol işaretlerine de Nasreddin Hoca ve Kemal Sunal gibi *‘eşeğe ters binerek’* değinilerde bulunulmuştur: ‘Kolektif önyargıların’ ‘kişisel sonyargılara’ dönüşmemesi için.

Türk halkının akıl ve ahlak evreni yolculuğuna onların yol, yön, yöntem ve yönetimi ile aynı doğrultuda ama kendi bildikleri ironi ve kara mizah tersliği içinde var oluşlarını simgelemek için *‘eşeğe ters binerek’* katılım sağlayan Nasreddin Hoca’nın ve Kemal Sunal karakterlerinin filmlerinin ‘terkisinde’ yol alan bu çalışmanın amacı Türk sosyal, siyasal ve ekonomik kültürünü yargılamak değil anlamaya çalışmak; bir akıl, ahlak ve doğruluk değerlendirmesi değil bir kültürün hayat felsefesini ve o felsefenin gerçeklik yasalarını keşfetmek ve ortaya çıkarılan kuralları/yasaları ve bu kuralların değerlendirmelerini edindiğimiz kültürel geleneğin, şu an içinde bulunduğumuz ‘yaşayan kültür’ içinde karşılaştığımız gerçeklerin ve kendi tecrübe ve gözlemlerimizin subjektif ürünleri üzerinden analiz etmek denemesine niyetlenmek olmuştur. Bu yüzden eserdeki her ürün/yorum Türk siyasal kültürünün değil Türk siyasal kültürünün esere/yazarına görünen yüzünün yansımadır ve yansıdığı aynanın tahayyül derecesi kadar sınırlı, tasavvur derecesi kadar değerli ve tecrübi birikim derecesi kadar anlamlı olmuştur: *Aynanın bile gerçeği ters gösterdiğini unutmadan*. Doğaldır ki herkesin aynasına farklı yansıyan bu kültürel dünya, herkese farklı görünebilir. Bu kadar farklılaşmış, derin, engin ve zengin bir kültürel dünyada aynı malzemelerden yani atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri üzerinden başka bir tecrübe, gözlem, analiz ile başka yorumlar ve kurallar (yaşayan) da çıkarılabilir. Toplumsal, kültürel, siyasal, dini ve ekonomik olay ve olgularda (sosyal bilimlerde) asla tek gözlem gerçekliği ve tek ve mutlak doğruluk aranmamalıdır. Bu çalışmadaki değerlendirmeler yazarın gözlemlerinin ve kaynakça yorumlarının ürünüdür. Bu yorumlamalar boyunca eser ve yazarı ahlaki sınırlarının bilincinde olarak Nasreddin Hoca, Kemal Sunal karakterleri ve onların *aynaladığı* Türk halkından daha ahlaklı *imiş gibi* bir hadsizlik ve haksızlık içine de girmemeye özen göstermiştir. Eser için önemli olan, bu yorumlamaların/değerlendirmelerin ahlaklı veya ahlaksızlığı, iyi veya kötülüğü, güzel veya çirkinliği değil gerçek/doğru veya yanlışlığıdır: *‘Sen haklısın! Sen de haklısın! Tabi ki sen de haklısın!’* yönündeki rölativizm gerçekliğini unutmadan.

Türk sosyal, siyasal ve ekonomik kültürünün felsefi temellerini, sosyal sermaye birikimlerini ve bunlarda mündemiç olan Türk akıl ve ahlak evreni yasalarını atasözleri ile harmanlanmış Nasreddin Hoca fıkraları ve modern/çağdaş süreklilik yansımaları olarak da Kemal Sunal filmleri üzerinden inceleyen bu çalışma yöntem olarak gelenekten bu güne kültürler arası ilişkinin bir belirlemecilik veya indirgemecilik yöntemi ile değil karşılıklı etkileşimcilik ve süreklilik yöntemi üzerine oturtulması gerektiği ve tarihsel, geleneksel ve metodolojik olarak Türk yaşam kültürünün ve onun ürettiği akıl ve ahlak evreninin ortak süreklilik kaynakları üzerine/üzerinden analiz etmeye yönelmiştir. Birbiriyle tamamen ayrılmış ve birbirinden bağımsızlaşmış aynı toplumun iki kültürel alanının olamayacağı gerçeği eseri bu yaklaşıma daha fazla yönelmeye itmiştir. Çünkü Türk toplumsal kültürünün ve akıl ve ahlak evreni gerçekliğinin ürünü olarak var olmuş ve varlığını halen yaygın ve yoğun olarak tüm sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda sürdüren Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri bu Türk toplumsal kültür alanlarının ve olanlarının neredeyse tamamını aynı zamanda politik/siyasal kültürün de neşvünema bulduğu, şekillendiği, etkileşimde bulunduğu ve karşılıklı olarak belirlenip düzenlendiği bir toprak/kültür hükmünün ortak hikmetlerini barındıran bir sosyal, siyasal ve ekonomik akıl ve ahlak sürekliliğine sahip olmuşlardır. Türk yaşam kültürü ve akıl ve ahlak evreni söz konusu olduğunda sosyolojik ve ekonomik olan her şey aynı zamanda politik; politik olan her şey de aynı zamanda sosyolojik ve ekonomik nitelik taşımıştır. Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmlerini gelenek üzerinden modern kültüre taşıyan sosyal, siyasal ve ekonomik sermaye de bu nitelik alışımının nicel süreklilik hukuku olmuştur: Her iki kahramanın da sadece *'eşeğe ters binme aklı'* değil aynı zamanda da insanları *'eşeğe ters bindirme ahlakı'* ortaklıklarının sosyo-politik ve ekonomi-politik kültürün süreklilik hukuku nedeniyle.

Binlerce yıllık atasözleri ve sekiz asırlık Nasreddin Hoca fıkraları ile sürdürülen kültürel birikim kaynaklarının şifahi müktesebatının alışımsal bütünlüğünün ürünü olarak sürekli yeniden üretilen Türk akıl ve ahlak evreni müktesebatı canlı bir organizma gibi neredeyse Hoca'nın *'her şey aynen öyle, hiçbir şey değişmemiş'* ilkesini koruyarak yaşamını istisnasız her alanda/olanda *'aynen'* devam ettirerek *'modern zamanların Nasreddin Hoca'sı'* olarak tanımlanan Kemal Sunal ve filmlerinin yarım asırlık birikimi ile günümüze kadar tevarüs etmiştir: Değişen formlar ama değişmeyen öz ve töz ile. Farklı formlarda içerik ve şekil değiştirse de bu kültürel gelenek/miras/müktesebat sosyal, siyasal, dini, kültürel, psikolojik ve ekonomik akıl ve ahlak evreninde öz/ruh/arkhe/tohum olarak kendini günümüzde de *'aynen'* besleyip büyütüp sürekli kılmıştır. Gerçekten de Hoca'nın fıkralarındaki Nasreddin Hoca ismi/formu kaldırılıp yerine Kemal Sunal (karakterleri) formu konsa veya tam tersi Sunal filmlerindeki karakterlerin ismi/formu kaldırılıp yerine Nasreddin Hoca ismi/formu eklense öze ve töze dair sekiz asır-

dır hiçbir şeyin değişmediği de açıkça görülmüş olur: *‘Bir gün Salako/Davaro/Feyzo/Şaban göle yoğurt mayalarken’* veya *‘bir gün Nasreddin Hoca ağa gibi fötr şapka takıp köye paralı tuvalet yaparken’*.

‘Yaşayan kültür’ kaynakları olarak ve halk anlatıları olarak kendini sürekli yenileyerek yineleyen Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri ve hayata ayna tutup yansıttığı Türk akıl ve ahlak evreni halen ve *‘aynen’* tarihi ve geleneksel tecrübe aktarımlarının ışığında yol almaya ve günümüz sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel akıl ve ahlak alanlarının en önemli yapı taşı olarak varlığını kaim ve daim kılmaya devam etmiştir. Atasözleri, Nasreddin Hoca fıkraları ve Kemal Sunal filmleri üzerinden kadim yazılı ve sözlü kaynakların ruhu ile sürekli inşa halinde olan bu *‘yaşayan kültür’*ün akıl ve ahlak evreni sosyal, siyasal ve ekonomik hayat felsefemiz üzerinde de kuşatıcı, kapsayıcı, yaygın ve yoğun etkisini halen sürdürmektedir. İlgili alanlarda etkisini aynı güç ve süreklilik içinde kaim ve daim kılan bu kültürel gelenek, adı konulmamış, yasalaşmamış ve yazılı bir metne dökülmemiş ama teamül, tecrübe, sözleşme ve kural olarak *‘söz ile yaşayıp söz ile davranan’* günümüz Türk toplumunda da mütehakim bir miras yaratmıştır. *‘Türk Akıl ve Ahlak Evreni’* olarak her türlü sosyal, siyasal ve ekonomik ilişki yasasının özünü/ruhunu/kaynağını oluşturan bu mirasın günümüze yansıyan akıl, ahlak, davranış, ruh, öz, töz, norm ve form özellikleri ise Türk toplumunun/halkının bedeninde her *‘an’*, her alan ve her olan için ve içinde maruz kaldığı sorunlar/ilişkiler/krizler üzerinde ve üzerinden *‘kafası bozuk bir ruh’* olsa da sürekli *‘reankarne’* olmuştur: *‘Ey ruh, sana sesleniyorum, varlığını hissetmek istiyorum, bize gelir misin? Geldiysen kimliğini açıkla, ahiretten mi geldin? Bu nasıl ruh ya, ben hayatımda böyle kafası bozuk bir ruh görmedim’* (Varyemez).

Halis ÇETİN

10. 01. 2025 | Sivas

Kaynakça

- A. Leyla Ekim Okcu, *Nasreddin Hoca Fıkralarının Zaman Kavramı Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü, SBE, İstanbul, 2017.
- Adnan Koşum, "Bir Hukukçu Olarak Nasreddin Hoca", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir/8-9 Mayıs 2008, Bildiriler Kitabı, Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Ahmet Can Demir, "Yabancılaşan Emeğin Bireyi Parçalaması: Öğretmen (1988) Filmi Örneği", *Anasay Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2020.
- Ali Duymaz, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Mizah Unsuru Olarak Gerçeküstçülük", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir/8-9 Mayıs 2008, Bildiriler Kitabı, Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Ali Fuat Arıcı, "Eğitsel Yönleriyle Nasreddin Hoca Fıkraları: Bir İçerik Analizi", *Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20/3, 2018.
- Ali Kemal Sunal, *TV ve Sinemada Kemal Sunal Güldürüsü*, Om Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Ali Kemal Sunal, *TV ve Sinemada Kemal Sunal Güldürüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. SBE, 1998.
- Ayça Savran, *Türkiye Ekonomisinin Toplumsal Yapı Üzerine Etkileri: 1970-1990 Arası Çekilmiş Kemal Sunal Filmlerinin Sosyolojik Analizi*, Yüksek Lisans tezi, Pamukkale Ü. SBE, Denizli, 2021.
- Aydın Göktaş, *Kemal Sunal'ın Başrol Oynadığı Filmlerde Türk Halk Kültürü Unsurlarının Tespiti ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya, 2017.
- Aynur Pilgi, *Kemal Sunal Filmlerinde Toplumsal Cinsiyet İlişkileri (1970-1990)*, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Ü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu, 2024.
- Başak Uysal-Müzeyyen Altunbay, "Ahilik Ahlakının Yansıtıcısı Olarak Nasreddin Hoca Fıkraları", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2017.
- Betül Sarı Aksakal, "Yeni Sağ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Anlayışının Türk Sinemasındaki İzleri: Politik Komedi Filmleri Odağında Bir Değerlendirme", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 38, 2021.
- Cafer Özdemir, "Kültürel Doku-İletişim Bağlamında Nasreddin Hoca Fıkralarında Türk Ailesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 59, 2017.
- Cafer Şen-Nurcan Şen, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Karnaval Unsurları", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir/8-9 Mayıs 2008, Bildiriler Kitabı, Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni*, Çev: Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
- Deniz Çobanoğlu, 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Nasreddin Hoca Fıkralarının Eleştirel Okuma Yöntemi İle İşlenmesi ve Fıkralardaki İnsan Karakterlerine Ait Özelliklerin Öğretilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü, SBE, Erzurum, 2014.
- Derya Özcan-Mustafa Dinç, "Kemal Sunal Filmlerinde Mani İcrası", *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22, 2018.
- Ebru Şenocak, "Bir Mit Yaratıcısı Olarak Nasreddin Hoca", *Akra Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2016.
- Ebru Şenocak, "Nasreddin Hoca Fıkralarında İnsanı Anlama/mak", *Akra Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 10, 2016.

- Efe Teksoy, Kemal Sunal'ın Şaban Tiplemesinde Charlie Chaplin ve Şarlo Tiplemesinin Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Ü. SBE, İstanbul, 2015.
- Ejder Okumuş, "Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Sosyolojik Okuma Denemesi", Journal of Analytic Divinity, 4/1, Haziran 2020.
- Emre Yıldırım, "Geçekundu Mitolojisinde Inek Şaban'ın Yeri", Marmara İletişim Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 12, 2014.
- Esmâ Şimşek, "Hırsızlar ve Hırsızlık Olayları Karşısında Nasreddin Hoca", Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 2018.
- Esmâ Şimşek, "Yöneten-Yönetilen İlişkilerinde Nasreddin Hoca'nın Tutum ve Davranış Biçimi", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir/8-9 Mayıs 2008, Bildiriler Kitabı, Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Esra Bütün-Ahmet Aydın, "Kullanım ve Doyum Aracı Olarak Popüler Kültür", IX. IBANESS Kongreler Serisi, 29-30 Eylül 2018.
- Filiz Yılmaz Ekiz, Kemal Sunal Filmlerinde Anne ve Baba Temsili, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Ü. SBE, Akşehir, 2019.
- Gamze Aslan, "Sosyoloji Öğretiminde 'Yüz Numaralı Adam' Filminden Yararlanma", Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 2022.
- Hakan Dedebağı, Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Ü, SBE, Diyarbakır, 2007.
- Hakan Poyraz, "Aynamız Olarak Nasreddin Hoca", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir/8-9 Mayıs 2008, Bildiriler Kitabı, Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- https://tr.wikisource.org/wiki/Kategori:Nasreddin_Hoca_fıkraları/20.01.2020.
- Hüseyin Padır, "İslâmî Zihinsel Tıkanmanın Kültürel Kökenleri Üzerine Bir Deneme", <https://www.birikimdergisi.com/guncel/10224/31.07.2020>.
- İbrahim Ethem Arıoğlu, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Toplumsal Zeka Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi", Gazi Türkiyat Dergisi, Sayı: 20, Bahar 2017.
- İlke Hasdemir Ünal, Edebi Eserlerin Görsel Sanata Yansımaları: Bertolt Brecht "Bay Puntilla ile Uşağı Matti" Eseri İle Kemal Sunal'ın "En Büyük Şaban" Filminin Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya, 2019.
- İrfan Kalaycı, "Nasreddin Hoca'dan İktisadi İçerikli Fıkralar: Psiko-Ekonomi Kapsamında Kısa Bir İnceleme", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir/8-9 Mayıs 2008, Bildiriler Kitabı, Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Kenneth Minogue, Siyaset ve Despotizm, Çev: Ünal Gündoğan, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.
- La Rochefoucauld, Özdeyişler, Çev: Yaşar Nabi, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969.
- Leyla Şimşek, "Kolektif Kimliğimizin Tezahürü Olarak Nasreddin Hoca Fıkraları", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir/8-9 Mayıs 2008, Bildiriler Kitabı, Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Mahir Kavun, Çocuklara Değer Aktarımında Türk Sinemasının Rolü: Kemal Sunal Filmleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Ü. EBE, Samsun, 2018.
- Mehmet Temizkan, "Türkçe Öğretiminde Yaratıcı Düşünmeyi Geliştirme Bakımından Nasreddin Hoca Fıkraları", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/16, 2011.
- Merve Akbulut, Türk Halk Edebiyatında 'Eşek', Yüksek Lisans tezi, Pamukkale Ü, SBE, Denizli, 2020.
- Murat Önderman, "Toplumsal Simya ve Demokrasi: Türk Toplumunda Toplum ve Emsallik Tasarımları", İÜHFİM, C: LX, S: 1-2, 2002.
- Murat Önderman, "Türkiye'de Siyasi Retorik ve Yaşam Dünyası", İÜHFİM, C: LVII, S: 1-2, 1999.
- Murat Önderman, "Türkiye'de Tekilci Kültür, Hukukilik ve Armağan Ekonomisi", İÜ Siyasal Bilgiler Dergisi, No: 25, Ekim 2001.
- Murat Ünal, "Türk Sinemasında Kemal Sunal", Yeni Düşünceler Dergisi, Sayı: 5, 2010.
- Mustafa Aydemir, "Türk Komedi Filmlerinde Gerçeğin Keşfi ve Bir Anlatı Ögesi Olarak Baht Dönüşü: Kemal Sunal Örneği", Kesit Akademi Dergisi, Yıl: 4, Sayı:15, 2018.
- Mustafa Dinç, "İsyanın Mizahı: Hobsbawm'ın Toplumsal Eşkıyalık Tanımı ve Kemal Sunal Filmleri", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 24, 2018.
- Mustafa Dinç, Kemal Sunal Filmlerinde Folklor ve Mizah, Doktora Tezi, Uşak Ü. SBE, Uşak, 2018.
- Mustafa Duman, Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2008.

- Mustafa İnce-Mesut Yılmaz, "Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme", *Journal of Humanities and Tourism Research*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2020.
- Mustafa Öztürk, "Ben Melâmet Hırkasını..." Karar Gazetesi, 26. 01. 2019.
- Mustafa Usta, Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkralarının Oluşumunun Bağlam Merkezli Halk Bilim Yöntemleri Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü, SBE, Kahramanmaraş, 2015.
- Nazlı Kırmızı, Geleneksel Anlatılar ve Söylen: Türk Güldürü Filmleri Üzerine Yapısal Bir Çözümleme, Doktora Tezi, Anadolu Ü. SBE, Eskişehir, 1989.
- Nurafshon Jaloliddinov Muhammadjon Ögüli, Özbek ve Türk Sineması'nda Bahtiyor İhtiyorov ve Kemal Sunal Filmleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Ü. SBE, Kocaeli, 2021.
- Ogün Kırbas, Komedi Filmlerinde Tip ve Karakter Ayırımı: Zeki Ökten Sineması'nda Kemal Sunal'ın Şaban Tiplemesinin Karaktere Evrilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. SBE, İstanbul, 2022.
- Ömer Faruk Elaltıntaş, Türk Halk Edebiyatında Siyaset, Doktora Tezi, Fırat Ü, SBE, Elazığ, 2018.
- Ömer Faruk Yekdeş, "Üçkağıtçı" Filminde Yağmur Duası ve Üfürme'nin Parodisi", *Milli Folklor*, Sayı: 75, 2007.
- Ralph Keyes, Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma, Çev: Deniz Özçetin, Delidolu Yayınları, İzmir, 2017.
- Rifat Becerikli, "1980'li Yıllar Türkiye'sinde Gazetecilik: 'Uyanık Gazeteci' Film Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2019.
- Sait Yıldırım, "Davaro" Filminin Sosyolojik Analizi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2017.
- Saniye Karaca, Cumhuriyet Dönemi Türk Sinemasında Kemal Sunal, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Ü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rize, 2024.
- Selçuk Kürşad Koca, Türk Kültüründe Sembollerin Dili, Doktora Tezi, Sakarya Ü, SBE, Sakarya, 2012.
- Selda Saral Güneş-Deniz Yağız Baylan, "Değişen Toplumsal Yapının Film İçeriklerine Yansıması: Kibar Feyzo ve Recep İvedik Filmlerinin Greimas'ın Eyleyenler Örnekçesine Göre Çözümlemesi", *Global Media Journal TR Edition*, Cilt: 6, Sayı: 12, 2016.
- Selman Karakaya, Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Değeri ve Fıkraların Benlik Durumlarına Göre Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü, EBE, İstanbul, 2007.
- Serkan Öztürk- Deniz Demir, "Türk Komedi Filmlerinde Din Öğreticilerinin ve Görevlilerinin Temsili: Kemal Sunal Filmleri (Kibar Feyzo, Şark Bülbülü, Davaro, Deli Deli Küpeli) Örnekleme", *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2021.
- Thomas Carlyle, Kahramanlar, Çev: Behzat Tanç, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1976.
- Tuğba Demirtaş, Değerler Eğitiminde Edebi Ürünlerden Yararlanma: Nasreddin Hoca Fıkraları, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü, EBE, Sakarya, 2012.
- Ülkü Hayriye İnci, "Kemal Sunal Filmlerinde 'Baba' Figürünün Temsili", *Lokum Sanat ve Tasarım Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2023.
- Ümmügülüm Çetin, Komedi Filmlerinde Toplumsal Eleştiri: Kemal Sunal Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ü. SBE, Kayseri, 2019.
- Ümral Deveci, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Gülmeceyi Yaratın Karşıt Unsurların Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Sempozyumu, 06-07 Temmuz 2005, Akşehir Belediyesi-Selçuk Üniversitesi, 2005*.
- Veysel Atayman, "Batı ve Yeşilçam Geleneğinde Komedi Türünün Düzen Söylemi", *25. Kare*, Sayı: 22, 1998.
- Yunus Şaban Yaman, Kemal Sunal Filmlerinde Toplumsal Eleştiri Biçimlerinin Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Ü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2020.
- Yunus Şaban Yaman-Engin Başçı, "Katma Değer Şaban' ve 'Orta Direk Şaban' Filmlerinde 1980'ler Türkiye'sinin Ekonomi Politikalarının Eleştirisi", *İletişim Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 6 Sayı 2, 2020.
- Yusuf Çotuksöken, 'Bir Anadolu ve Dünya Bilgesi: Nasreddin Hoca', Nasreddin Hoca'ya Armağan, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1996.
- Zekerya Batur-Ayşe Nur Sır-Hafız Bek, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Değer Yargıları ve Eğitim", *Turkish Studies*, 7/3, Summer 2012.
- Zeliha Ebru Keskin, 1970-1990 Arası Türk Komedi Sinemasında Kemal Sunal Film Afişlerinin Tasarım Kriterleri Açısından Çözümlemesi, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Ü. SBE, Kastamonu, 2022.
- Zülfikar Bayraktar, Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili, Doktora Tezi, Ege Ü, SBE, İzmir, 2010.